

Diskursens makt

Introduktion till SD Open 2008 av Bengt-Åke Wennberg

För en tid sedan var min son på en längre chefskurs. Det var första gången. I hans jobb hade det tidigare inte varit aktuellt för honom att engagera sig i och reflektera över denna typ av frågor. Kursledaren var synnerligen erfaren och mer än tio år äldre än han själv. Min son tyckte det var en bra och värdefull kurs

Att han var just *min* son gjorde emellertid hans deltagande komplicerat. Till sin förvåning upptäckte han att han var väl förtrogen med allt som avhandlades på utbildningen och lätt kunde delta i de resonemang som fördes. I många fall hade han till och med mer avancerade kunskaper än handledaren. Det som förbryllade honom var att han aldrig varit särskilt intresserad av vad jag sysslat med – snarare tvärtom. Han har inte läst mina rapporter och vi har heller inte fört djupare samtal om dessa ämnen. Han kunde heller inte på kursen referera till något jag skrivit. Men han kände ändå intuitivt till det. Han föreslog på skämt att kunskapen kanske kom med generna eller på något sätt hade levererats intravenöst från mig till honom. För mig är detta ett exempel på *diskursens positiva makt*.¹

Den typ av kunskaper det här är fråga om verkar inte spridas genom enkel förmedling av teorier och modeller. Teorier och modeller är viktiga hjälpmedel men kan inte stå ensamma. Den grundläggande kunskapen om samverkansfrågor formas och utvecklas i vardagens samtal och i försöken att komma till rätta med angelägna och gemensamma frågor. Den franske filosofen och sociologen Bruno Latour² skiljer således mellan kunskapsspridning som en *diffusionsprocess* och kunskapsspridning som en *översättningsprocess*.

Ser man kunskapsspridning som en diffusionsprocess, vilket kan gälla för exempelvis naturvetenskapliga ämnen, tänker man sig att den ”sanna” kunskapen existerar i en slags absolut och oföränderlig grundform och förmedlas från person till person. Den blir då allt mer uttunnad i processen. Ser man kunskapsspridning som en översättningsprocess, vilket är mer relevant för samverkans- och humanistiska frågor, tänker man sig istället att kunskapen omvandlas och förädlas genom sin användning – exempelvis i olika samtal. Det var detta förhållande vi tog fasta på när vi skapade vårt kunskapsabonnemang.³

---

¹ Ordet diskurs kommer från latinets ”discursus” som ordagrant betyder ”kringlöpande”. I dagligt tal användes det i betydelsen samtal, dryftning. Begreppet har fått stor användning genom att det kommit att beteckna en helhet av sammanhängande uttryck, utsagor och begrepp som finns *dokumenterade* över tid och därmed är studerbara. Diskurser kan antingen studeras som språkliga uttryck för olika gemenskaper – exempelvis forskarkollektivet, som språkliga sätt att belysa och diskutera olika ämnesområden – exempelvis vissa moraliska eller politiska frågor eller som rena språkssystem.

² Latour B (1998): *Artefaktens återkomst*. Göteborg: Nerenius & Santérus förlag.

³ Samarbetsdynamiks kunskapsabonnemang startade 1987 och bestod fram till 2006 av 10 abonnentmöten och 6 rapporter per år. Abonnemanget har nu övergått till samtal i Forskarbyn Ölsdalen. Erfarenheterna från dessa samtal publiceras i rapporter och texter och redovisas och diskuteras på SD Open varje år.

”Framing” – Komposition och konstruktion av diskurser

Louise Hallin svarar sedan tre år tillbaka på tittarnas frågor om föräldra-barn-problem i TV4:s Nyhetsmorgon. Programmet sänds på tisdagar. Jag har länge förvånats av vilka klara, raka, konstruktiva och användbara svar hon kan ge även på mycket komplexa frågor och problem. De svar hon ger är befriande annorlunda än de resonemang jag vanligen hör om detta ämne i massmedia.

Svaren vittnar om att Louise Hallin har en synnerligen lång erfarenhet och hög kompetens. Trots detta använder hon sällan facktermer eller avancerade resonemang som är svåra att förstå. Svaren stämmer, när jag väl hör dem, väl med mina erfarenheter. Men jag skulle inte ha kunnat formulera dem själv. Jag har därför funderat över hur hon gör. Tänk om vi kunde göra samma sak som hon när det gällde våra hjärtefrågor – samarbets- och organisatoriska frågor.

Jag har kommit fram till att Louise Hallin gör något som vi i brist på ett bättre svenskt ord kallar ”reframing”. Ordet kommer från en amerikansk forskare och politisk debattör, George Lakoff⁴. Han konstaterar att diskurser kan komponeras och konstrueras på ett sätt som gör att vissa underliggande föreställningar förstärks medan andra förträngs. Han kallar själva konstruerandet av diskursen för ”framing”.

Frame kan betyda en ram, ett dörrhål eller en konstruktion. Tanken är att ramen eller dörren bara tillåter vissa resonemang att passera och förstärkas medan andra stoppas upp och elimineras. Det samtal man skulle vilja, eller behöva, föra kan därför med en viss framing inte komma till stånd. Man drabbas då av *diskursens negativa makt*. Man kommer inte till tals, kommer inte till sin rätt och kommer inte till rätta med angelägna och gemensamma frågor. Reframing innebär att öppna en ny dörr genom vilken helt andra resonemang kan föras och helt andra analyser göras. Det är detta Louise Hallin förmår göra.

Jag har funnit att när tittarna ställer frågor till Louise så formar de dessa på ett visst sätt. De ingår i en offentlig diskurs om föräldrar-barn. Denna diskurs blir ständigt förstärkt. Vi har därför alla svårt att ta oss ur den även om vi ogillar och inte alltid känner oss hemma med resonemangen. Vi kan något förenklat säga att denna diskurs handlar om ”uppfostran”. Hur vi skall få våra barn att....

Numera vet vi att många av de underförstådda föreställningar som det gamla uppfostringstänkandet bygger på är föråldrade och irrelevanta. Men det hjälper inte. Vi fortsätter i invanda spår. Man blir till och med uppskattad för att man gör det. ”Äntligen någon som säger något vettigt och inte bara pratar flum” – kan det sägas. Louise Hallin bryter denna uppfostringsdiskurs. Hon skapar en helt ny frame. Det är genialt så som hon gör det.

Det är frestande att redan nu i denna text försöka beskriva efter vilka grundläggande principer jag tror Louise Hallin lyckas med att omformulera samtalet och bryta den vanemässiga diskursen. En sådan analys skulle mycket väl kunna göras utifrån den stora mängd forskning som ägnar sig åt diskurser och retorik. Om jag försöker mig på detta konststycke och refererar till

---

⁴ Lakoff G (2004): Don't think of an elephant – know your values and frame the debate. White River Junction: Vermont: Chelsea Green Publishing

forskningen tvingas jag emellertid in i ”diskursens diskurs”. Även diskursens diskurs har makt att lyfta fram vissa resonemang och utesluta andra. Det blir som att se sig själv i en spegel i en spegel i all oändlighet. När jag någon gång försökt anpassa mig till denna diskurs har jag funnit att samtalet snabbt leder in i en abstraktionsnivå som jag inte klarar av att hantera och att samtalen inte leder någon vart.

Min lösning på detta problem är att i denna text, istället för att tala om diskursen som sådan, fokusera på *det man vill tala om*. Istället för att direkt försöka komma åt och förändra diskursen tror jag således att det är mer lämpligt att försöka bidra till att konstruera samtalet så att det kan innehålla så många olika diskurser som möjligt. Detta ger deltagarna förutsättningar att välja just den ”frame” som verkar vara mest relevant för det som skall avhandlas. Istället för att teoretisera om diskurser har jag därför i denna introduktion valt att använda Louise Hallin som konkret exempel för att illustrera de grundläggande principerna.

Ett exempel: Föräldra–barn–problematiken

De flesta frågor till Louise Hallin i TV-programmet formas efter modellen ”Vad skall vi göra åt våra barn?” De som frågar har ett barn som har eller annat problem, som brottas med en eller annan svårighet eller som har ett oroande beteende etc. Föräldrarna vill barnet väl och funderar över hur de skall kunna agera för att påverka barnet att ändra sig eller förändras.

Detta är förstås en fullt legitim önskan. Även mycket kloka föräldrar med stor insikt i sina barns situation och behov och med en ingående förståelse för dem hamnar efter sådana resonemang slutligen i frågan vad *de själva skall göra* för att komma till rätta med problemet. Denna önskan formar karaktären av den fråga de ställer. Man berättar först hur man tycker det ”är” och ställer sedan frågan om vad man skall göra.

Den outtalade utgångspunkt som själva beskrivningen bygger på är att barnet är *exponerat* för och reagerar på de vuxnas och föräldrarnas agerande och inte en *självständigt handlande* varelse. Ett svar som begränsar sig till att ange vad som vore bäst för föräldrarna att göra skulle därför leda in i ett samtal där barnet blir ett objekt – något som skall behandlas.

Det bör observeras att de frågande självklart *inte* ser sitt barn på detta sätt. De är fullt medvetna om att barnet är en unik och handlande person och personlighet. Det är bara i själva *samtalandet* och i sättet att beskriva situationen och formulera frågan som barnet ges denna begränsade identitet. En identitet som inte är rättvisande för det aktuella samspelet.⁵

För en person som skall svara på föräldrarnas – eller en debattledares – frågor är det ytterligt svårt att avvika från denna ”framing”. Det förväntas att man svarar på vad som skall göras när det nu är som det beskrivs – och inget annat. Gör man inte det demonstrerar man sin okunnighet. Om man tvekar kan man anklagas för att undvika frågan, negligera den frågande och trivialisera dennes bekymmer.

---

⁵ Frågan skulle alltså i princip kunnat formuleras på ett sätt som respekterar barnets självständighet men detta händer nästan aldrig.

Det är heller inte särskilt klokt att ifrågasätta den analys som lett fram till frågan. Försök att förklara situationen på ett annat sätt än vad den officiella diskursen kräver riskerar att möta protester och skapa förvirring. Louise Hallin undviker skickligt alla dessa blindskär. Vilket är fantastiskt.

Den humanvetenskapliga handlingsvetenskapen har ett begrepp för det som frågarna vill ha svar på (och som styr samtalet) – nämligen poiesis. Poiesis betecknar det ”görande” som leder skeendet mot ett bestämt mål. Bakom frågan ligger det som i samma vetenskap kallas en ”theoria” – det vill säga hur man förstår situationen. Det är denna förståelse som styrs och begränsas av diskursen. Frågarna vill således veta vilken poiesis som är relevant inom ramen för den theoria man måste referera till för att bli förstådd.

Det är ofullständigheten i denna underliggande och utsagda theoria som gör det närmast omöjligt att svara på frågan. Louise Hallin klarar detta problem genom att acceptera frågarnas behov av att få förslag på poiesis och kommer alltid fram till ett praktiskt råd. Hon flyttar emellertid fokus för samtalet. Hon introducerar *också* ett samtal om *praxis*, det vill säga den *mening eller innebörd* som olika handlingar och skeenden verkar ha för barnet.

Hon refererar i sina svar exempelvis till barnets önskan att *genom sitt agerande*

- skapa sig en identitet,
- skydda sin integritet och
- utveckla en känsla av egenvärde.

Dessa tre utgångspunkter saknas ofta i de underförstådda resonemangen (frågarens theoria). När de väl artikuleras är de emellertid lätta för föräldrarna att begripa och acceptera. Louise har således genom att anknyta till dessa tre utgångspunkter gjort det möjligt att överge den invanda diskursen och samtidigt skapat ett partnerskap mellan sig och föräldrarna. Hon har emellertid också etablerat ett partnerskap med det icke närvarande barnet vilket inte är minst viktigt.

Några områden där en ny diskurs är nödvändig och där det behövs en reframing

Föräldra-barn-problematik är något vi alla berörs av och har viss erfarenhet av. Därför blir Louise Hallins TV-program så sevärt. Skall kunskapen om ett bra föräldraskap spridas borde det således förekomma fler sådana program i TV. Detta skulle emellertid kräva att fler funderade över varför Louise Hallins svar är så relevanta. Det skulle också kräva att fler lärde sig använda hennes utgångspunkter identitet, integritet och egenvärde. Men det är inte nödvändigt att använda just hennes. Även andra utgångspunkter skulle kanske vara lika bra bara de kunde accepteras och därmed bryta diskursens negativa makt. Framing är således först och främst en fråga om vilka grundläggande förgivettaganden man bygger sina resonemang på. Det är dessa som rådgivaren, samtalspartnern, måste lära sig utveckla så att de kan förändras och skiftas ut.

Vi har planerat SD Open sedan länge. När vi har formulerat huvuddragen för seminariet har vi valt teman som knyter an till områden där vi tycker att den existerande officiella diskursen blockerar möjligheterna för en mer insiktsfull diskussion om de förhållanden som behöver behandlas. Det är områden där förhållanden och kunskaper förändrats så dramatiskt att de gamla diskurserna inte längre är relevanta trots att de dagligen används.

I det följande vill jag presentera våra överväganden bakom programmet. Min förhoppning är därvid att jag genom samtalen på SD Open själv bättre skall kunna förstå de mekanismer som ligger bakom den officiella diskursen och hur de måste ändras. Allt för att jag själv skall bli en bättre samtalspartner i dessa frågor. Varje inledare har emellertid full frihet att formulera sitt ämne på det sätt vederbörande själv vill. Om vederbörande väljer att avvika från det sätt jag beskriver situationen är detta i sig ett viktigt bidrag till min förståelse.

Hur jag tänker inför pass 1.

Som medborgare i vårt samhälle är vi beroende av *högkvalitativa tjänster*. Vi är beroende av god omsorg och vård. Inte bara för oss själva utan också för våra närstående. Vi behöver ha tillgång till god socialhjälp och annat stöd. Vi behöver kunna lita på att det upprätthålls lag och ordning och att brott kan beivras och förhindras. Vi förväntar oss att det man lär sig under en utbildning är relevant och kan komma till nytta i arbetslivet och samhället.

När det handlar om produkter kan vi beivra kvalitetsfel. När det gäller tjänster är det mycket svårare att påvisa bristande kvalitet. En ”nöjd kund” är ett alltför oklart och osäkert kriterium. I dag försöker man därför – för att göra det möjligt att rätt upphandla tjänster – hävda att de skall vara *evidensbaserade*. Problemet är bara att den ”evidens” man då refererar till inte är tillämpbar för tjänster där insatsen bygger på hur man förstår mottagaren som en självständigt handlande person – jämför barnet i samtalen med Louise Hallin.

Hur jag tänker inför pass 2.

Volvo Personvagnar håller på att läggas ned. Allt mer av vår stolta verkstadsindustri flyttar utomlands. De verksamheter vi numera är beroende av i Sverige måste tillverka allt mer med allt färre medarbetare. Konkurrensen hårdnar även i processindustrin och småföretagen. Det blir allt viktigare att vi tar vara på alla medarbetares kompetens, engagemang och resurser och utnyttjar alla tänkbara möjligheter till effektivisering och produktivitetsökning.

Därför har KK-stiftelsen startat något som kallas produktivitetslyftet. Problemet med denna satsning är att vi sedan länge vet att de goda lösningarna inte sprider sig – i varje fall inte i Sverige. Till skillnad från så som det är internationellt möter konsulter och ledningar här i Sverige stort motstånd vid introduktionen av sådana ”nyheter”. Frågor som handlar om detta ”motstånd” borde man tala mer om och få bättre grepp på.

Hur jag tänker inför pass 3.

Levande system – också de sociala – differentieras ständigt. Vi kan se denna process i vår tid genom att samhället splittras upp i identitetsbaserade klanliknande grupper och schatteringar. Nationalstaternas betydelse som sammanhållande element försvagas alltmer. Den göteborgske professorn i statskunskap, Bo Rothstein skriver i en artikel i Axess att det därför finns allt större risk för att vi både nationellt och internationellt hamnar i stamliknande motsättningar där samhällssolidariteten bryts sönder i ett destruktivt vi-mot-dom-tänkande⁶.

Han påpekar att värdet av det mångkulturella samhället då byts till sin motsats. När grupper formas utifrån en likhet i identitetsuppfattning snarare än till följd av ekonomiska intressen uppstår det enligt Rothstein en helt annan situation än vi tidigare haft. Att förhandla och eventuellt förlora pengar i en kompromiss för att bevara friden går an. Att tappa sin identitet, att hotas i sin integritet och att riskera att förlora sin känsla av egenvärde är något helt annat. Forskningsresultat visar redan nu på hur vissa segregerade områden, skolor och samvaromönster som bygger på identitet skapar bristande social tillit och därmed också risk för svårösta konflikter.

Vad som behövs för att hantera denna globala utveckling är enligt Rothstein helt nya tillitsskapande åtgärder. Det fungerar inte längre att bara fösa ihop människor och tro att de kommer överens och lär sig av varandra. Det hjälper inte med resolutioner och regelverk. Nyckelfrågan för de nya tillitsskapande åtgärder som Rothstein förordar tycks vara att skapa plats för många ”diskurser”. Diskurser som begränsar kan genom sin negativa makt initiera föreställningar om risk för framtida förtryck, hot, krig och konflikter och därmed minska tilliten. Diskurser som ser ut att kunna leda fram till goda lösningar kan emellertid – genom sin positiva makt – bidra till att människor och grupper kan känna tillit till varandra trots att de är olika.

Därför blir den krigsretorik som utgår från det konventionella nationalstatstänkandet och konkurrenstänkandet så farlig. Den leder in i föreställningar om att vinna och förlora. Det man vinner och förlorar är numera inte bara pengar. Det man riskerar vid en förlust är först och främst status, självständighet och egenvärde. Risker för detta kan upplevas så hotande att det vidtas åtgärder som ytterligare minskar tilliten. Av bland annat detta skäl får interventioner inte formas och formuleras i krigsliknande termer – då kan de snarare göra ont värre. Men det är uppenbarligen inte lätt att ändra denna sedan länge invanda diskurs.

Hur jag tänker inför pass 4.

Det moderna arbetslivet, vare sig det rör sig om vårdbiträden eller civilingenjörer, bygger på medarbetarnas kompetens på ett sätt som inte var vanligt förr. Detta betyder att man är starkt beroende av att medarbetare engagerar sig i och är besjälade av arbetet. Makten över resultatet av verksamheten flyttas alltmer från ledning och ägare till personalen.

---

⁶ Rothstein B (2008): När tilliten rämnar. Axess Magasin År 2008, Nr 4: Tema Det moderna klansamhället. Stockholm: Axess Förlag

Gamla organisations- och ledningsformer tar inte hänsyn till detta maktskifte. Därför sprider sig en ny typ av ohälsa och missnöje med ledning och beslutsfattare. Denna kan få allvarliga konsekvenser för både verksamhet och samhällsfunktioner. Tyvärr tyder inget på att dagens ledningar och beslutsfattare förstår hur man skall hantera detta nya arbetsmiljö- och samhällsproblem.

Lisbeth Rydén visar i sin mastersuppsats att de resonemang som i ledande kretsar förs om det moderna arbetslivets arbetsmiljö i detta avseende saknar nödvändig kontakt med verkligheten. Därför kan problemen varken påvisas eller åtgärdas. De förblir osynliga och obeaktade.

Hur jag tänker inför pass 5.

En god konsulttjänst i det moderna arbetslivet bygger på ett effektivt partnerskap. Konsultarbetet är emellertid fast i en marknadsekonomisk diskurs. Det gäller att till varje pris ha en hög beläggning och tjäna pengar. Denna kommersiella drift försvårar partnerskapet och innebär stora risker för konsulternas hälsa men också för kvaliteten i det arbete som utförs.

Riskerna är exempelvis stora att man som konsultföretag – inte den enskilde konsulten – förstärker kundernas förutfattade meningar och slutsatser och stödjer olika former av ”Quick fix” för att få jobb. Förtroendet för branschen kan därmed få sig en ordentlig knäck. Också detta är en fråga om en diskurs. För att få fullt utbyte av de resurser som läggs på konsultarbete borde det förekomma en helt annan offentlig diskurs när det gäller både upphandling, kontraktskrivning, uppföljning och utvärdering av konsultinsatser.

Hur jag tänker inför pass 6.

Den 3 juni i år genomfördes ett seminarium mellan Vinnova och industrikommittens processindustriella grupp. Syftet med seminariet var att åstadkomma en bättre samordning mellan forskning och praktik. Det visade sig emellertid att de presentationer som gjordes, de framgångsfaktorer som beskrevs och de resonemang som fördes följde en gammal mall. De kunde återfinnas sedan mycket långt bakåt i tiden. De frågor som togs upp på seminariet var således väl kända och genomtröskade i olika undersökningar och forskningsprojekt sedan länge.

Vad som sades speglar emellertid med stor sannolikhet inte deltagarnas faktiska erfarenheter och nuvarande kunskap. Det handlar därför troligen om diskursens makt. Det som behövde sägas kunde inte sägas så som seminariet var utformat och så som den officiella diskursen om sambandet mellan forskning och praktik är utformad.

Seminariet hade säkert ett värde för de enskilda deltagarna. Problemet är att medan gräset växer så dör kon. Det upplägg man använde sig av är för ineffektivt för att få någon genomgripande effekt. Det tråkiga är att seminarier med detta upplägg upprepas om och om igen med samma negativa resultat. Just detta initiativ, liksom många andra liknande initiativ, kommer därför sannolikt att dö ut. Frågan är hur man istället skulle ha kunnat resonera om och arrangera upplägget så att effekten och utbytet av kommande seminarier blir större.